

Umid HAYITOV,

Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti v.b., PhD

E-mail: hayitovu337@gmail.com

+99890 619 33 93

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti dotsenti, PhD, Sh.Norov taqrizi asosida

SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITIES OF FAYZULLA KHOJAEV IN 1920

Annotation

This article describes the social and political activity of Fayzulla Khojayeov, a state and public figure, a major representative of the jadidism movement, a member of the Young Bukharan Party, in 1920, that is, before the abolition of the emirate system in Bukhara.

Key words: Jadidism, Turkcommissia Turkestan Central Bureau of the Revolutionary Young Bukhara Party, Turkestan, Bukhara Emirate, Bukhara Communist Party.

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ФАЙЗУЛЛЫ ХОДЖАЕВА В 1920 ГОДУ.

Аннотация

В данной статье описывается общественно-политическая деятельность Файзуллы Ходжаева, государственного и общественного деятеля, представителя джадидского движения, члена Молодобухарской партии, в 1920 году, то есть до свержение эмирата в Бухаре.

Ключевые слова: Джадидизм, Тюрккомиссия, Туркестанское центральное бюро Революционной младобухарской партии, Туркестан, Бухарский эмират, Бухарская компартия.

FAYZULLA XO'JAYEVNING 1920 YILGI IJTIMOY-SIYOSIY FAOLIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada davlat va jamoar arbobi, jadidchilik harakatining yirik vakili, yosh buxoroliklar partiyasi a'zosi Fayzulla Xo'jayevning 1920 yil ya'ni Buxoroda amirlik tuzumi tugatilgunga qadar bo'lgan davrdagi ijtimoiy-siyosiy faoliyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: jadidchilik, Turkomissiya, Inqilobchi Yosh buxoroliklar partiyasining Turkiston Markaziy byurosi, Turkiston, Buxoro amirligi, Buxoro Kommunistik partiyasi.

Kirish. Fayzulla Xo'jaevning ijtimoiy-siyosiy hayotida 1920 yil alohida o'rin tutadi. Ma'lumki 1918 yildan boshlab Fayzulla Xo'jaev Moskva shahrida faoliyat olib borishni boshladi. Fayzulla Xo'jaev Moskvada bo'lgan davrida RSFSR hukumati raisi V.Lenin, Ya.Sverdlov, I.Stalin, Sh.Eliava, V.Kuybishev, Ya.E.Rudzutak va boshqa kommunistlar bilan muloqotda bo'ldi. Bu, shubhasiz, Fayzulla Xo'jaevni marksizm g'oyalariga, V.Lenin va bolsheviklar partiyasiga yaqinlashtirdi, uning dunyoqarashida muayyan darajada keskin burilish yasadi.

Shu tariqa 1918 yil oktyabr oyidan to 1919 yil oxirigacha Fayzulla Xo'jaev RSFSRning Turkiston ASSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi muxtor vakilligi qoshidagi Yosh buxoroliklar partiyasi Markaziy Qo'mitasi Moskva Komitetining raisi lavozimida faoliyat ko'rsatdi [1]. Fayzulla Xo'jaev Butunrossiya Markaziy Ijroiya Komiteti va RSFSR Xalq Komissarlari Sovetining Turkiston ishlari bo'yicha komissiyasi (Turkkomissiya) bilan Toshkentga qaytish vaqtida ma'lum muddat Samara shahrida "Krasnaya armiya" gazetasi redaksiyasida qisqa vaqt ichida S.Yusupov rahbarligida faoliyat olib bordi. U 1919 yil 4 noyabrda Butunrossiya Markaziy Ijroiya Komiteti va RSFSR Xalq Komissarlari Sovetining Turkiston ishlari bo'yicha komissiyasi (Turkkomissiya) a'zolari bilan Toshkentga etib keldi. Turkiston komissiyasi amalda Turkiston mintaqasidagi barcha partiya, sovet, xo'jalik va harbiy tashkilotlarga rahbarlik qilishga kirishdi.

- Tadqiqot metodologiyasi. Fayzulla Xo'jaev 1920 yil yanvarda Toshkentda "Inqilobchi yosh buxoroliklar partiyasining Turkiston Markaziy byurosi"ni tashkil etdi. [2] Ayni paytda partiyaning yangi tarkibi tuzildi. Unda rais Fayzulla Xo'jaev, kotibi Said Ahroriy, a'zolari Muinjon Aminov, Qori Yo'ldosh Po'latov, Usmonxo'ja Po'latxo'jaevlardan iborat edi [3]. 1920 yil 6 fevralda Butunrossiya Markaziy Ijroiya Komiteti va RSFSR Xalq Komissarlari Sovetining Turkiston ishlari bo'yicha komissiyasi targ'ibot bo'limining Turkistonda ishlayotgan chet el kommunistik va demokratik partiyalar orasida ish olib boruvchi bo'limi hisoblangan "Sharqda internatsional targ'ibot olib borish Soveti" va 1920 yil 12 fevralda esa Butunrossiya Markaziy Ijroiya Komiteti va RSFSR Xalq Komissarlari Sovetining Turkiston ishlari bo'yicha komissiyasi tomonidan "Inqilobchi Yosh buxoroliklar partiyasining Turkiston Markaziy byurosi"ning faoliyat olib borishiga ruxsat berildi" [4].

- Tahlil va natijalar. Inqilobchi YOSH buxoroliklar partiyasining Turkiston Markaziy byurosining rasmiy shiori "Zulmga qarshi birlashingiz!" deb nomlanar edi. "Inqilobchi Yosh buxoroliklar partiyasining Turkiston Markaziy byurosi"ning 800 nafar a'zosi va 10 mingga yaqin tarafdorlari bor edi. Tashkilotning Eski Buxoroda ham bo'limi bo'lib, u mahalliy aholi o'rtasida faoliyat olib borar edi. "Inqilobchi Yosh buxoroliklar partiyasining Turkiston Markaziy byurosi" tarafdorlari Turkiston ASSR va Buxoro amirligining Samarqand, Kattaqo'rg'on, Qarshi, Shahrisabz, Kitob, G'uzor, Chorjo'y va boshqa shaharlarida ham bor edi[5]. Ammo mazkur tashkilot nufuzli siyosiy kuchlarni o'zida mujassam etmagan edi.

1920 yil 14 fevralda Turkkomissiya "Inqilobchi Yosh buxoroliklar partiyasining Turkiston Markaziy byurosi"ni faoliyat olib borishi uchun moddiy yordam berishga qaror qildi. 1920 yil 15 aprelda "Inqilobchi yosh buxoroliklar partiyasining Turkiston Markaziy byurosi"ning nashri "Uchqun" gazetasining birinchi soni bosilib chiqdi. Mazkur gazeta oyiga ikki marta nashr qilinardi. "Uchqun" gazetasining jami 8 soni 5 ming nusxada 1920 yil 1 avgustgacha nashr qilindi. Gazetaning 1920 yil 15 aprel birinchi sonida Fayzulla Xo'jaevning "Buxoroni ozod qilish va hurriyat yo'llari", 1920 yil 1 maydagi ikkinchi sonida "Shu kunning vazifalari", 1920 yil 1 iyundagi to'rtinchi sonida esa "Haq joyida qaror topadi" va 1920 yil 16 iyundagi beshinchi sonida "Muqaddas itifoq" nomli maqolalari chop etildi[6]. Bu maqolalarda muallif amirlik tuzumini ag'darish va demokratik davlat barpo etish masalalarini yoritib berdi. Shuningdek, Fayzulla Xo'jaev rahbarligidagi "Inqilobchi Yosh buxoroliklar partiyasining Turkiston Markaziy byurosi" amirlik dehqon va sarbozlariga va aholisiga qarata o'zbek va fors tillarida "Xitobnoma" ham chiqardi. "Xitobnoma"da amirlik tuzumi keskin tanqid qilinishi aholini amirlik tuzumini ag'darishga da'vat qildi[7].

"Inqilobchi Yosh buxoroliklar partiyasining Turkiston Markaziy byurosi" Fayzulla Xo'jaev tuzib bergan va shu partiyaning konferensiyasida 1920 yil 14 iyunda qabul qilingan Maromnomasi (dasturi)da Buxoroning kelgusi taraqqiyot yo'llari va davlat boshqaruvi masalalari yoritilgan. Maromnoma shariatni jamiyat va davlat tuzilishini belgilash, shuningdek, adliya

ishlarini olib borishning negizi deb e'tirof qilgan edi. Yosh buxoroliklarning fikricha, shariat "adolatni talqin qiluvchi va kambag'allarni himoya qiluvchidir". [8]

Maromnomada davlat boshqaruvi sohasida quyidagi jumlar keltirilgan edi: "Hukumat tashkil qilish to'g'risida Yosh buxoroliklar amiriyatning yo'q qilinishini, uning o'rniga xalq jumhuriyati tuzishni va uning ichiga Buxoroda yashaydigan xalqning adadiga qarab, har xalqning vakillarini tekis ravishda hukumat ichiga kirgizishni va hamda, umumiy saylov huquqini kirgizishni talab qilar edilar" [9].

Maromnomada Buxoro amirligini ag'darish va uning o'rnida demokratik respublika tuzumini qaror toptirishdek ustuvor vazifa belgilangan bo'lib, bu 1918 yil Yosh buxoroliklarning Fitrat tomonidan tuzilgan dasturida ilgari surilgan mustabid amir hokimiyati o'rnida konstitutsiyaviy monarxiyani o'rnatish g'oyasiga nisbatan ancha ilg'or edi [10]. Maromnomada milliy, yersuv, sud va adliya tizimiga ham to'xtalib o'tilgan. Umuman olganda, Fayzulla Xo'jaev tomonidan ishlab chiqilgan ushbu dasturda yangi demokratik davlat barpo etish va uni rivojlantirish yo'lidagi ustuvor masalalar belgilab berilgan bo'lib, bu masalalarning ko'pchiligi hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

1920 yil 10 avgust kuni Turkkommissiya, Buxoro Kommunistik partiyasi Markaziy Komiteti va "Inqilobchi Yosh buxoroliklar partiyasining Turkiston Markaziy byurosi" qo'shma yig'ilishi bo'lib o'tdi, unda bo'lajak Buxoro Respublikasining Muvaqqat koalitsion hukumatini tuzish to'g'risida qaror qabul qilindi. Unga ko'ra Fayzulla Xo'jaev boshchiligidagi Buxoro Xalq nozirlar Sho'rosi hukumati va Ahmadjon Abdusaidov (Hamdiy) raisligida Buxoro Muvaqqat Inqilobiy qo'mitasi tashkil etildi [11]. Muvaqqat Inqilobiy Qo'mita va Buxoro Xalq Nozirlar Sho'rosi hukumatining har birini 9 nafar a'zosi bo'lib, ulardan 6 nafari Buxoro Kommunistik partiyasi, 3 nafari Yosh buxoroliklar partiyasi vakillaridan iborat bo'lishi belgilandi. Shu tariqa bolsheviklar Buxoro amirligini ag'darish va uning o'rnida tashkil etiladigan davlatda hokimiyat vakillik muassasalarini ham oldindan tayyorlab qo'ydilar. Bunda ular Fayzulla Xo'jaevning tutgan mavqecini hisobga olishga majbur bo'ldilar.

1920 yil 25 avgustda Turkkommissiya va RKP(b) Markaziy Komiteti Turkiston byurosining birgalikda kengaytirilgan yig'ilishi bo'lib o'tdi. Unda Fayzulla Xo'jaev ham ishtirok etdi va nutq so'zlad. Yig'ilishda amirlikni ag'darishda rahbarlik qilish uchun partiyaviy markaz tuzildi. Uning tarkibiga V.Kuybishev, N.Husainov va F.Xo'jaev kiritildi [12]. Amirlikni ag'darish uchun harbiy harakatlarga siyosiy jihatdan rahbarlik qilish uchun esa Kogon shahriga Turkkommissiya va RKP(b) Turkiston byurosi va Yosh buxoroliklar partiyasi rahbarlari jo'natildi. Shu sababli Fayzulla Xo'jaev 1920 yil 28 avgustda Kogonga etib keldi. Qizil armiya amirlik tuzumini ag'darish uchun katta miqdordagi harbiy qismlarni va zamonaviy qurol-yarog'lardan foydalandi. Shu tariqa tengsiz janglardan so'ng 1920 yil 2 sentyabrda o'zbek davlatchiligi tarixida muhim o'rin tutgan Buxoro amirligi tugatildi.

- Xulosa va takliflar. RSFSRning V.I.Lenin boshchiligidagi hukumati va hukmron RKP(b) Yosh buxoroliklarga yordam berish bahonasida geosiyosiy manfaatlari va mustamlakachilik siyosatini ko'zlab ulardan o'zlarining g'arazli rejalarini amalga oshirishda makkorona foydalandi. Bu haqida amerikalik tarixchi Aleksandr Parkning "Bolshevizm Turkistonda (1917-1927 yy.)" nomli asarida quyida keltirgan fikri ahamiyatlidir: "Agar mahalliy kommunistik partiyaning etakchisi Fayzulla Xo'jaev bolsheviklar siyosatining g'ayratli izdoshi bo'lmaganida, unda sovet hukumati Turkistonda o'zi uchun joy topa olmagani bo'lar edi" [13].

Fayzulla Xo'jaev qizil armiya tomonidan Buxoro shahrini va uning asrlar davomida dovrug'ini dunyoga taratgan me'moriy obidalarini vayron qilinishini kutmagan edi. Fayzulla Xo'jaev bosqinning oqibatini Frunze boshchiligidagi qizil armiya qismlari bilan Buxoro shahriga kirib borgandan so'ng o'z ko'zi bilan ko'rdi. U Buxoroning to'pga tutilib, bombalar ostida vayron qilinishida o'zini aybdor deb bilari va xatosidan afsus qilardi. "Meni hech kim kechirmaydi, o'zim ham", – derdi u [14]. Shu sababli u keyingi faoliyati davomida Buxoroni tiklashga va obod qilishga harakat qildi.

Xullas, Fayzulla Xo'jaev siyosiy faoliyatida 1920 yil alohida o'rin tutadi. Agar u 1917 yilgacha amirlikda konstitutsion monarxiya tartibi uchun kurashgan bo'lsa, 1918 yildan boshlab esa amirlikni qurolli qo'zg'olon yo'li bilan ag'darish uchun harakat boshladi. Bu davrda F.Xo'jaev amirlikni RSFSR yordamida ag'darib uning o'rnida demokratik respublika barpo etishni maqsad qildi. Sovet hokimiyatining qo'llab-quvvatlashi bilan keng ko'lamdagi targ'ibot-tashviqot ishlarini amalga oshirdi.

ADABIYOTLAR

1. Файзулла Хўжаев. Тузувчи Н.Содиқова. – Тошкент: Фан, 1977. – Б. 7.
2. Оғир қисмат йўлларида. Файзулла Хўжаев таваллудининг 110 йиллиги муносабати билан: Методик-библиографик кўлланма. Тузувчи Ф.Рўзиева. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2006. – Б.6.
3. Эргашев Б. Идеология национально-освободительного движения в Бухарском эмирате. – Тошкент: Фан, 1991. – С. 47.
4. Хўжаев Ф. Танланган асарлар 1-жилд. – Тошкент: Фан, 1976. – Б.23.
5. Ишанов А. Бухарская Народная Советская Республика. – Ташкент: Узбекистан, 1969. – С.175.
6. Бақоев М. Файзулла Хўжаев журналист ва публицист. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – Б.32.
7. Ходжаев Ф. К истории революции в Бухаре. – Ташкент: Узбекское Государственное Издательство, 1926. – С. 65-70.
8. Ражабов Қ. Файзулла Хўжаев. – Тошкент: Abu matbuot-konsalt, 2011. – Б. 11.
9. Хўжаев Ф. Бухоро инқилобининг тарихига материаллар // Файзулла Хўжаев ҳаёти ва фаолияти ҳақидаги янги мулоҳазалар. – Тошкент: Фан, 1997. – Б. 154.
10. Бухорода ислохот лойиҳаси (1918 йил). Сўз боши, матн таъбири ва илмий изоҳлар муаллифлари Б.Маннонов, Г.Остонова, Ш.Қамолитдин. – Тошкент, 2005. – Б. 6.
11. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Иккита китоб. Биринчи китоб.1917-1939 йиллар. Масъул муҳаррирлар: Р.Абдуллаев, М.Рахимов, Қ.Ражабов. – Тошкент: О'zbekiston, 2019. – Б. 127.
12. Ишанов А. Бухарская Народная Советская Республика. – Ташкент: Узбекистан, 1969. – С. 187.
13. Тиллаев Ч. Партийная и государственная деятельность Файзуллы Ходжаева (1914-1924 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Карши, 1972. – С.14.
14. Қиличев Ф. Зулматдан садолар (Суд очерклари туркумидан). – Тошкент: Адолат, 1994. – Б.21.